

Tadeusz Marszał

PRZESTRZENNE ASPEKTY ROZWOJU
PRZEMYSŁU WŁÓKIENNICZEGO
NA ŚWIECIE DO POŁOWY XX WIEKU

Początki industrializacji włókiennictwa sięgają okresu rewolucji przemysłowej, kiedy ten rodzaj wytwórczości z rękodziela, rzemiosła i manufaktur przekształcił się w przemysł, zaś wprowadzenie maszyn poruszanych za pomocą energii elektrycznej pozwoliło na realizację większej części procesu produkcji.

Modyfikacja systemu produkcji spowodowała w konsekwencji zmiany rozkładu przestrzennego obróbki włókien. Przemysł tekstylny rozwinął się w tych regionach, które miały korzystne warunki w latach 1800—1870, tj. w okresie największych przemian w technice i technologii tej gałęzi wytwórczości.

Mechanizacja zapoczątkowana przez „latające czółenko” Kaya doprowadziła w ciągu niespełna stu lat do zwielokrotnienia produkcji wyrobów bawełnianych w Anglii. O ile w 1750 r. import surowej bawełny do Anglii wynosił około 1 tys. ton, sto lat później już 435 tys. ton. Tak gwałtowny wzrost przerobu możliwy był tylko dzięki wprowadzeniu maszyn¹.

Wszystkie wynalazki zastosowano na szeroką skalę w Anglii dużo wcześniej aniżeli na kontynencie europejskim. Do lat dwudziestych XIX stulecia Anglia była jedynym krajem na świecie, w którym dokonywała się rewolucja przemysłowa. Dawало jej to w stosunku do innych państw kilkadziesiąt lat przewagi w wyścigu gospodarczym. Anglia stała się pierwszą potęgą ekonomiczną świata.

Na ten ogromny rozwój i ekspansję angielskiego przemysłu włó-

¹ J. Cieplewski, J. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Dzieje gospodarcze świata do r. 1970*, Warszawa 1974, s. 65.

kienniczego, zwłaszcza bawełnianego, złożyło się kilka przyczyn². Pierwszą z nich była niewątpliwie obecność wielkich kapitałów, nagromadzonych i ciągle pomnażanych, głównie dzięki znaczeniu brytyjskiego handlu, przede wszystkim kolonialnego. Napływające do Anglii wielkie dochody z handlu zagranicznego (zwłaszcza po wysunięciu w drugiej połowie XIX w. doktryny „wolnego handlu”) inwestowano w kraju w budowę nowych zakładów produkcyjnych, a później, choć w mniejszym stopniu, również na terenach imperium. Duże znaczenie miała wczesna koncentracja siły roboczej. Wojny, które wybuchały w Europie w okresie od dokonania pierwszych wynalazków do 1815 r., miały o wiele bardziej ujemny wpływ na rozwój przemysłu na kontynencie niż w Wielkiej Brytanii. Rozwój włókiennictwa brytyjskiego faworyzowały wreszcie korzystne warunki naturalne: obecność węgla i rud żelaza, korzystny dla przedsiębiorstwa klimat i wspinałe z handlowego punktu widzenia położenie geograficzne Wielkiej Brytanii. Brytyjski przemysł włókienniczy korzystał w dużej mierze z dobrze rozwiniętego transportu morskiego tego kraju, zarówno w przypadku importu surowca z terytoriów zamorskich, jak i eksportu wyrobów gotowych, a polityka „wolnego handlu” znacznie jeszcze ułatwiła dyktowanie tych korzyści³.

Zarówno w produkcji jak i w handlu zagranicznym Wielka Brytania zdobyła i przez długi czas utrzymywała niekwestionowaną, dominującą pozycję we włókiennictwie, czyli w mającej podstawowe wówczas znaczenie branży bawełnianej. Już przed 1801 r. Anglia produkowała więcej wyrobów bawełnianych niż cały kontynent europejski, zaś przeciętnie 4/5 produkcji wyrobów bawełnianych (XIX w.) było przeznaczone na eksport⁴. Szacuje się, że w latach 1816—1848 wartość rocznego eksportu wyrobów bawełnianych z Anglii stanowiła 40—50% wartości całego eksportu tego kraju⁵.

Przeobrażenia we włókiennictwie innych krajów przebiegały w warunkach nieco odmiennych. Istniały już bowiem pewne gotowe wzory,

² W bogatej literaturze naukowej wskazano wiele przyczyn i uwarunkowań rewolucji przemysłowej w Anglii, od ogólnych przesłanek w postaci ustroju społeczno-gospodarczego do specyficznych cech rozwoju historycznego i położenia geograficznego (por. m. in. E. Kaczyńska, K. Piesowicz, *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej*, Warszawa 1977, s. 197—200).

³ Por. P. George, *Géographie industrielle du monde*, Paris 1971, s. 17—18. Zasady wolnego handlu omawia m. in. Z. Foltyski, *Teoria handlu międzynarodowego*, Warszawa 1970, s. 59—61.

⁴ D. Stamp, *Chisholm's Handbook of Commercial Geography*, London—New York 1975, s. 184.

⁵ E. J. Hobsbawm, *The age of Revolution; Europe 1789—1848*, London 1962, s. 38.

a powstający przemysł napotykał na konkurencję wyrobów brytyjskich⁶. Na kontynencie europejskim włókiennictwo jako przemysł rozwinęło się najwcześniej we Francji, gdzie w latach dwudziestych i trzydziestych XIX w. w branży bawełnianej zastosowano na szerszą skalę wiele maszyn. Nie był to jednak rozwój równie szybki i śmiały jak we włókiennictwie angielskim. W ten sposób Francja stała się drugim krajem w dziedzinie mechanizacji produkcji tkanin bawełnianych⁷.

Podobne procesy, oparte na tradycji włókienniczej, zachodziły w Niemczech, Szwajcarii, Belgii, Hiszpanii i Włoszech, gdzie nowy, żywotny i bardzo korzystny przemysł bawełniany stał się podstawowym działem wytwórczości przemysłowej i z tego tytułu rozwijał się pod ochroną taryf celnych.

We wschodniej i południowej Europie rozwój włókiennictwa jako przemysłu był znacznie opóźniony w porównaniu do zachodniej części kontynentu. U progu XIX w. przeważała nadal produkcja rękodzielnicza, chociaż pojawiły się już manufaktury, a władze państwowe niektórych krajów podjęły kroki sprzyjające rozwojowi przemysłu. W Rosji w pierwszym ćwierćwieczu XIX w. wzrastał szybko import udoskonalonych narzędzi, a także maszyn. Już w 1805 r., w Petersburgu zastosowano w fabryce bawełnianej maszynę parową⁸. Na początku lat pięćdziesiątych XIX w. czynnych było na obszarze Rosji około 2 tys. członków mechanicznych oraz do 100 tys. ręcznych krosien⁹. Nowe zakłady włókiennicze w tym kraju powstawały często na wsi, ze środków finansowych właścicieli ziemskich. Z reguły koszty własne produkcji w krajach, w których tworzył się dopiero przemysł kształtowały się znacznie wyżej niż w państwach, w których przemysł już istniał.

Napływ tańszych wyrobów obcych hamował skutecznie rozwój produkcji krajowej, toteż włókiennictwo mogło się rozwijać tylko tam,

⁶ Problem nierównomierności rozwoju gospodarczego w okresie rewolucji przemysłowej i jego skutki omawia Kaczyńska, Piesowicz, *op. cit.*, s. 228—235.

⁷ Należy zaznaczyć, że już w latach pięćdziesiątych XVIII w. włókiennictwo należało do głównych działów wytwórczości we Francji (por. W. O. Henderson, *Britain and Industrial Europe. Studies in British Influence on the Industrial Revolution in Western Europe*, Leicester 1965, s. 14). Zagadnienie rozwoju francuskiego przemysłu tekstylnego w XIX w. poruszają także P. Léon, *Les industries textiles en France au XIX*, „Annales Economies Societes Civilisations”, Paris 1957, t. XII, no 2, s. 326—330 oraz A. Dunham, *La revolution industrielle en France*, Paris 1953.

⁸ Cieplewski, Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, *op. cit.*, s. 79.

⁹ E. J. Ellison, *Economic Modernization in Imperial Russia. Purposes and Achievements*, „The Journal of Economic History” 1969, No 4, s. 526—527.

gdzie państwo stosowało politykę protekcyjną. Brak kapitałów, mała chłonność rynku wewnętrznego i silna konkurencja zagraniczna wpłynęły na początkowo stosunkowo powolny i słaby rozwój wielkiego przemysłu tekstylnego we wschodniej części Europy.

Na ziemiach polskich fabryki włókiennicze rozwinęły się w latach 1840—1870, lecz najszybszy wzrost notujemy w latach 1881—1890¹⁰; podobny rozwój następował na terenie większości ziem wchodzących w skład monarchii habsburskiej (poza Czechami i Austrią).

W XIX w. w Stanach Zjednoczonych następował dość znaczny rozwój włókiennictwa, które skupione było na północnym wschodzie i w Nowej Anglii (zwłaszcza jej południowej części, wokół Bostonu), w stanie Nowy York (zwłaszcza w części wschodniej) i w Północnej Pensylwanii (wokół Filadelfii), tj. w regionach najbardziej zaludnionych. Początki przemysłu bawełnianego w tym kraju sięgają już ostatniego dziesięciolecia XVIII w., zaraz po uniezależnieniu się od Wielkiej Brytanii i pojawieniu się nowych maszyn. Przemysł ten, zatrudniający już w 1860 r. 122 tys. osób¹¹ bazował na surowcu krajowym¹² i był nastawiony głównie na zaspokojenie potrzeb rynku wewnętrznego.

Dokonujące się w Europie zmiany miały silny wpływ na włókiennictwo terytoriów zamorskich. W końcu XVII w. napływ wyrobów bawełnianych z Indii do Europy był tak znaczny, że w Wielkiej Brytanii postulowano wprowadzenie zakazu ich importu, a tkacze protestowali przed parlamentem. Ale już na przełomie XVIII i XIX w. sytuacja uległa odwróceniu. W latach 1814—1835 eksport tkanin bawełnianych z Indii, których gospodarka w dużym stopniu uzależniła się od handlu zagranicznego¹³, do Anglii spadł czterokrotnie, natomiast ich wywóz w przeciwnym kierunku wzrósł 64-krotnie. Tanie tekstylia fabryczne zaczynały konkurować z rzemiosłem indyjskim, prowadząc do jego upadku i rozkładu produkcji domowej na wsi. Indie w coraz większym stopniu przekształcały się w rynek zbytu dla przemysłu metropolii oraz źródło surowców, a ich gospodarka musiała dostosować się do potrzeb Wielkiej Brytanii¹⁴.

O rozwoju produkcji włókienniczej na świecie w XIX w. świadczą

¹⁰ Por. K. Bayer, *Przemysł włókienniczy na ziemiach polskich od początku XIX w. do 1939 r.*, Łódź 1958.

¹¹ W. Rusiński, *Zarys historii gospodarczej powszechnej*, Warszawa 1973, s. 303.

¹² W połowie XIX w. Stany Zjednoczone stały się największym na świecie producentem bawełny (Kaczyńska, Piesowicz, *op. cit.*, s. 211).

¹³ R. M. Panikkar, *Azja a dominacja Zachodu 1498—1945*, Warszawa 1972, s. 15.

¹⁴ Cieplewski, Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, *op. cit.*, s. 81.

zmieniające się kierunki eksportu wyrobów z bawełny z Wielkiej Brytanii: w roku 1820 Europa otrzymywała ponad 1/2 eksportu wyrobów bawełnianych z Wielkiej Brytanii, Stany Zjednoczone blisko 1/10, a wschodnia Azja ponad 1/20; w roku 1880 Europa otrzymywała zaledwie 1/12 brytyjskiego eksportu, USA niecałą 1/15, a wschodnia Azja (głównie Indie Brytyjskie) ponad 1/2¹⁵.

Przemysł włókienniczy drugiej połowy XIX w., rozwinięty głównie w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej, przy ogromnej przewadze Wielkiej Brytanii, to pomimo nieuniknionych kryzysów i konkurencji pomiędzy poszczególnymi krajami-producentami, przemysł silny, posiadający chłonne rynki zbytu w krajach nieuprzemysłowionych, tj. na ponad 3/4 globu: w 1860 r. na blisko 10 mln kwintali światowej konsumpcji bawełny, 5 mln przypadało na Wielką Brytanię, 1,8 mln na pozostałe kraje Europy i 3 mln na USA, a w 1880 r., choć pozycja Wielkiej Brytanii uległa osłabieniu, to kraj ten zużywał 7 mln, reszta Europy — 6 mln i USA — 6 mln¹⁶.

Do końca XIX w., a nawet do wybuchu I wojny światowej, większa część świata stała się obszarem handlowym stosującym, choć nie powszechnie, doktrynę „wolnego handlu”. Różne obszary specjalizowały się w produkcji różnych wyrobów. Żaden z wielkich regionów przemysłowych nie wytwarzał surowców i odwrotnie żaden z producentów surowców nie rozwijał przemysłu na dużą skalę. Ponadto oddziaływały na siebie setki lub nawet tysiące kilometrów, a cały ten system był powiązany siecią szlaków morskich, którymi towary kierowane były od producentów do konsumentów.

Rozkład przestrzenny włókiennictwa uległ przeobrażeniom w XX w., wraz z powszechnym rozwojem tej gałęzi przemysłu. Już przed I wojną światową, a nawet w końcu XIX w. nastąpiły pewne przesunięcia w produkcji włókienniczej.

Pod koniec XIX w. zaczęły zachodzić zmiany w gospodarce krajów kolonialnych. Wskutek przeludnienia wsi oraz upadku lokalnej, drobnej wytwórczości przemysłowej i w rezultacie tego niskich płac miejscowych robotników, w niektórych koloniach (np. w Indiach) europejscy kapitaliści zaczęli podejmować inwestycje produkcyjne. Finansowali budowę fabryk, zwłaszcza bazujących na lokalnym surowcu, i produkujących towary dla miejscowej ludności, stanowiącej wielki lokalny rynek zbytu lub też wytwarzających półprodukty przeznaczone do dalszego przetwórstwa w metropolii.

¹⁵ Stamp, *op. cit.*, s. 185.

¹⁶ A. Allix, A. Gibert, *Geographie des Textiles*, Paris, 1956, s. 197.

W Indiach pod koniec XIX w. zaczęli zakładać fabryki miejscowi kapitaliści, którzy wzbogacili się na handlu¹⁷. W latach 1890—1901 liczba wrzecion wzrosła z 2,9 mln do 4,9 mln¹⁸. W dalszym ciągu jednak przeważały drobne warsztaty. W 1901 r. według oficjalnych danych liczba tkaczy ręcznych przekraczała 3 mln, zaś w przemyśle włókienniczym pracowało tylko 173 tys. robotników¹⁹. W 1914 r. produkcja indyjskiego przemysłu bawełnianego zajmowała już czwarte miejsce na świecie²⁰.

W końcu XIX w. powstały pierwsze fabryki włókiennicze w Chinach, na wybrzeżu (m. in. w Szanghaju). Pierwsza fabryka tkacka powstała w 1872 r., a na początku lat osiemdziesiątych pojawiły się w Chinach zakłady zmechanizowane²¹.

Na początku XX w. wskutek dokonania szeregu nowych wynalazków (często określonych jako „druga rewolucja przemysłowa”) nastąpił rozwój nowych gałęzi produkcji, np. przemysłu elektronicznego, chemicznego i samochodowego²². W porównaniu ze wzrostem produkcji w tych dziedzinach przemysłu rozwój włókiennictwa uległ widocznemu zahamowaniu²³. Zahamowanie to jednak nie miało charakteru powszechnego i nastąpiło przede wszystkim w dawnych mocarstwach imperialistycznych. W Wielkiej Brytanii w latach 1900—1914 produkcja przemysłu bawełnianego wzrosła najwyżej o 1/4. Wzrost ten Wielka Brytania zanotowała dzięki przejściu do produkcji lepszych gatunków przędzy, co prowadziło do wzrostu eksportu przędzy na kontynent europejski i pozwoliło utrzymać silną pozycję Wielkiej Brytanii na rynkach światowych aż do I wojny światowej. Podobne tendencje wystąpiły także we Francji.

Równocześnie istotny wzrost produkcji włókienniczej nastąpił w młodych państwach imperialistycznych, a zwłaszcza w Japonii, w której w latach 1892—1897 liczba wrzecion w przemyśle bawełnianym wzrosła z 325 tys. do około 1 mln. Następował silny wzrost przedsiębiorstwa bawełny w południowych stanach USA, gdzie w latach 1887—1900 liczba wrzecion wzrosła z 1,2 mln do 4,8 mln²⁴. Ale jeszcze w 1913 r.

¹⁷ Na przykład rozwój przemysłu bawełnianego w Bombaju pod koniec XIX w. nastąpił dzięki ogromnym inwestycjom rodziny Tata (George, *op. cit.*, s. 98).

¹⁸ Stamp, *op. cit.*, s. 186.

¹⁹ Cieplewski, Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, *op. cit.*, s. 112.

²⁰ Rusiński, *op. cit.*, s. 533.

²¹ Tamże, s. 529.

²² Por. H. Pasdermadijan, *La deuxième révolution industrielle*, Paris 1959.

²³ Por. T. Łychowski, *Współczesne przemiany w gospodarce światowej*, Warszawa 1968, s. 52—53.

²⁴ Stamp, *op. cit.*, s. 186.

Europa posiadała 69,5⁰/₀, Ameryka 24,7⁰/₀, a Azja 5,8⁰/₀ z ogólnej liczby 143 452 tys. wrzecion na świecie²⁵.

Zahamowanie rozwoju tradycyjnego przemysłu tekstylnego w dawnych krajach imperialistycznych, szybki wzrost wytwórczości w państwach rozpoczynających ekspansję, a wreszcie rozwój włókiennictwa w krajach kolonialnych i zależnych już przed I wojną światową zmienił geografie światowego włókiennictwa. Dotychczasowa pełna zależność światowych rynków włókienniczych od dostaw z kilku najbardziej rozwiniętych państw została przełamana. Europa dzierżyła jednak prymat w światowym włókiennictwie aż do około 1930 r., tj. do lat „wielkiego kryzysu”.

W czasie I wojny światowej sytuację przemysłu włókienniczego w krajach europejskich charakteryzował z jednej strony ogromny wzrost zapotrzebowania na jego wyroby, z drugiej zaś brak surowców. W związku z tym ograniczono produkcję przede wszystkim w branżach uzależnionych od importu surowców.

Szczególnie ostro wystąpił brak bawełny. Przemysł angielski odczuwał trudności w zaopatrzeniu w ten surowiec już w 1915 r.; na ograniczenie przywozu bawełny wpływ miała konieczność importu wielu innych produktów, a spadek zużycia bawełny w latach wojny wyniósł blisko 1/4.

Wojna zmieniła również warunki rozwoju przemysłu wełnianego. Ograniczona produkcja wełny nie nadążała za wzrostem zapotrzebowania. Głównym dostawcą surowca były kraje kolonialne. Anglia, wykorzystując swoją półmonopolistyczną pozycję na światowym rynku wełny, wymogła na Australii i Nowej Zelandii wprowadzenie zakazu jej wywozu nie tylko do krajów wrogich, ale również do państw neutralnych i sojuszniczych, co przyczyniło się do wzrostu produkcji artykułów wełnianych w Anglii i jej spadku w innych krajach walczących. Anglia zaopatrywała swoich sojuszników w gotowe wyroby wełniane, uzyskując w ten sposób środki potrzebne na zakup innych towarów.

Inne były przyczyny znacznych trudności w przemyśle lniarskim. W latach 1905—1914 obszar zasiewów lnu na całym świecie wynosił 6,1 mln ha, a roczna produkcja włókien 800 tys. ton. Głównym producentem była Rosja. W czasie wojny Rosja stopniowo ustępowała z lniarskiego rynku światowego, obniżając w 1917 r. eksport lnu o ponad 75⁰/₀ w stosunku do okresu przedwojennego. Wpłynęło to na sytuację przemysłu lniarskiego wszystkich innych krajów²⁶.

²⁵ Allix, Gibert, *op. cit.*, s. 199.

²⁶ Cieplewski, Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, *op. cit.*, s. 287—288.

W wyniku spadku nakładów kapitałowych, braku siły roboczej i trudności surowcowych w okresie I wojny światowej nastąpiło zahamowanie produkcji włókienniczej w krajach europejskich. Jednocześnie produkcja tekstylna rozszerzyła się w krajach pozaeuropejskich. Pod tym względem przodowała zwłaszcza Japonia, w której przeróbka bawełny wzrosła z 881 tys. bel w 1910 r. do 1357 tys. bel w 1914 r., a 1554 tys. bel w 1915 r.²⁷

W latach międzywojennych następował dalszy spadek udziału w światowym włókiennictwie krajów zachodnioeuropejskich, zwłaszcza Wielkiej Brytanii, przy jednoczesnym rozwoju tej gałęzi przemysłu w krajach nowoprzemysłowionych, Rosji i na dalekim Wschodzie, zwłaszcza w Indiach, Chinach²⁸ i Japonii. Powstawały fabryki włókiennicze w strefie tropikalnej i subtropikalnej w sąsiedztwie upraw bawełny, w Egipcie, Brazylii. W Europie także pojawili się nowi producenci — nowo powstałe państwa po I wojnie światowej, dążące do uprzemysłowienia.

Trudności w przemyśle tekstylnym Wielkiej Brytanii i częściowo innych krajów — starych producentów włókienniczych — wynikały m. in. z przestarzałego wyposażenia technicznego, braku kapitałów na jego odnowienie, struktury przedsiębiorstw, które nie sprzyjały koniecznej modernizacji, a ponadto robotnicy źle wynagradzani nie byli zainteresowani pracą.

Już w latach dwudziestych w produkcji bawełnianej Wielka Brytania została zdystansowana przez Stany Zjednoczone, dogoniła ją Japonia, coraz dotkliwiej dokuczała rosnąca potęga Indii, które w produkcji włókien bawełnianych stały się potentatem na skalę światową.

Dynamicznemu wzrostowi włókiennictwa w Japonii, towarzyszyły zmiany strukturalne. Produkcję tkanin z jedwabiu naturalnego zaczęto ograniczać na korzyść jedwabiu sztucznego, którego wyrób rozwinęto na tak szeroką skalę, że w latach trzydziestych Japonia osiągnęła w tej dziedzinie pierwsze miejsce. Główną rolę we włókiennictwie Japonii odgrywał jednak przemysł bawełniany. Wyroby tego przemysłu były masowo eksportowane do innych krajów azjatyckich, zaś w mniejszych ilościach także do Ameryki i Afryki. Były one dużo tańsze od towarów bawełnianych produkowanych w krajach europejskich i w USA. Obliczono, że koszty siły roboczej w japońskim przemyśle bawełnianym kształtowały się o 60% niż niż gdziekolwiek w Europie. Krajowe zasoby węgla równoważyły zaś potrzebę importu wielkich ilości surowca. Mniejszą rolę odgrywał przemysł wełniany, podobnie

²⁷ Tamże, s. 303.

²⁸ W 1927 r. liczba wrzecion mechanicznych w Chinach wynosiła prawie 5 mln, z czego połowa należała do kapitału obcego (Rusiński, *op. cit.*, s. 529—530).

jak branża bawełniana, funkcjonujący w oparciu o surowiec importowany²⁹.

W latach poprzedzających II wojnę światową konsumpcja bawełny, podstawowego surowca włókienniczego, wynosiła 5,5–6,5 mln ton, z czego Stany Zjednoczone zużywały około 1/4, tj. około 1250 tys. ton, ZSRR — 1030 tys., Indie — 630 tys., Wielka Brytania — 584 tys. i mniej więcej tyle samo Japonia oraz Chiny. Dalsi producenci to kraje o starszych tradycjach: Niemcy — 325 tys., Francja — 260 tys., Włochy — 174 tys. oraz Brazylia z podobną wielkością. Oceniono, że w 1938 r. 14⁰/₀ światowej produkcji wyrobów bawełnianych było przedmiotem eksportu, przy czym tylko 6 krajów: Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Japonia, Francja i Włochy dawały blisko połowę (49⁰/₀) światowej produkcji, ale blisko 3/4 (71⁰/₀) eksportu³⁰.

W okresie II wojny światowej nastąpiły dalsze przemiany w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych, spowodowane m. in. trudnościami transportowymi i zahamowaniem eksportu z metropolii. W szeregu krajów kolonialnych nastąpił rozwój miejscowego przemysłu i rolnictwa, wzrost zatrudnienia, zwłaszcza w przemyśle; zwiększyła się polityczna i gospodarcza rola burżuazji narodowej. W Indiach produkcja przemysłowa w latach 1939–1944/1945 wzrosła o 26,8⁰/₀, a zużycie bawełny o 38⁰/₀. Wzrost produkcji odbywał się na drodze rozwoju dużej liczby niewielkich przedsiębiorstw o dość prymitywnych urządzeniach i technologii, ale zatrudniających sporą liczbę robotników. Podobny proces przebiegał w Afryce, a także w Ameryce Południowej. Na przykład w Ugandzie wybudowano w 1944 r. pierwszą wielką fabrykę włókienniczą, korzystającą z miejscowych zasobów bawełny. Przemysł włókienniczy rozwinął się w Rodezji i Egipcie³¹. Natomiast wśród krajów Ameryki Południowej włókiennictwo najsilniej rozwinęło się w Brazylii.

Dalsze zmiany na mapie przemysłu włókienniczego nastąpiły po II wojnie światowej. W skali świata pod względem dynamiki rozwoju przemysł ten nie dorównywał innym gałęziom, zwłaszcza przemysłowi ciężkiemu i energetyce³². Trudności gospodarcze Europy Zachodniej hamowały rozwój włókiennictwa w tej części świata. Również roz-

²⁹ Cieplewski, Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, *op. cit.*, s. 463–464.

³⁰ Allix, Gibert, *op. cit.*, s. 200–204.

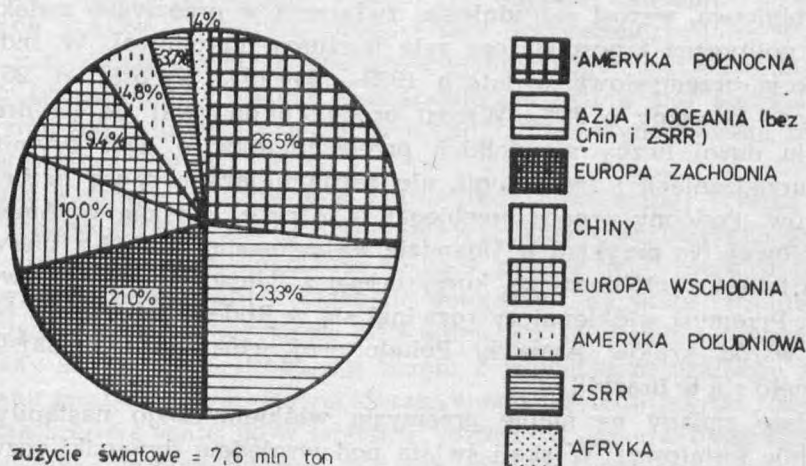
³¹ Cieplewski, Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, *op. cit.*, s. 582.

³² W latach 1950–1964 udział przemysłu włókienniczego w światowej produkcji górniczej i przetwórczej spadł z 12,4⁰/₀ do 9,8⁰/₀ (T. Łychowski, *Współczesne przemiany w gospodarce światowej*, Warszawa 1968, s. 120).

wój przemysłu tekstylnego USA, choć bardzo nowoczesnego, nie był już tak dynamiczny jak do czasu II wojny światowej³³.

Jednocześnie następował nieprzerwany rozwój włókiennictwa w Indiach. Japonia, po pewnym załamaniu, rozwijała swój przemysł włókienniczy, którego park maszynowy został prawie całkowicie odnowiony. Budowano fabryki w Chinach, powiększono potencjał produkcyjny w Hongkongu, do rozwoju tej gałęzi dążyła Indonezja. Włókiennictwo dalej rozwijało się w Ameryce Południowej. W większości krajów — producentów bawełny: Meksyku, Turcji, Grecji, Argentynie, Egipcie, Peru silnie rozwijało się tkactwo.

W połowie lat pięćdziesiątych światowa konsumpcja bawełny wynosiła około 7,6 mln ton, z czego USA zużywały 1862 tys., Indie i Pakistan — 865 tys., Chiny — 760 tys., Japonia — 557 tys., Wielka Brytania — 398 tys., Francja — 290 tys., RFN — 265 tys., Brazylia — 215 tys., Włochy — 190 tys., ZSRR — 282 tys. i Europa Wschodnia — 716 tys.³⁴ (por. rys. 1).

Zródło: Opracowanie własne na podstawie A. Allix, A. Gibert, *Geographie des textiles*, Paris, 1956, s. 200.

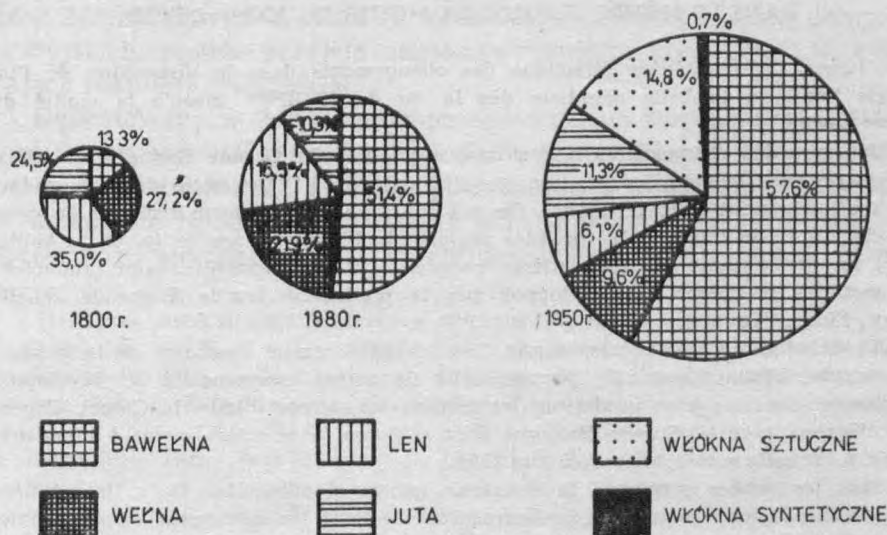
Rys. 1. Zużycie bawełny w zakładach przemysłowych w 1954 r.

³³ Już w połowie lat pięćdziesiątych park wrzecion w USA składał się wyłącznie z wrzecion pierścieniowych, a krosna były całkowicie zautomatyzowane. W wyniku unowocześnienia parku maszynowego i podniesienia wydajności pracy w latach 1947—1957 zamknięto w USA 700 przedsiębiorstw włókienniczych, a zatrudnienie w tej gałęzi przemysłu spadło z 1,2 mln osób w 1939 r. do 946 tys. w 1960 r. (por. J. A. Joffe i in., *Zmiany w strukturze przemysłu USA, Anglii i RFN po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1965, s. 340).

³⁴ Allix, Gibert, *op. cit.*, s. 200.

Zmiany w rozkładzie przestrzennym produkcji włókienniczej miały swoje odbicie w handlu międzynarodowym. W latach pięćdziesiątych, w porównaniu z okresem międzywojennym, wskaźnik udziału eksportu tkanin w produkcji krajowej wzrósł m. in. w Indiach i Japonii, zmalał zaś w USA, Europie Zachodniej i Środkowej, przy czym największy spadek zanotowała Wielka Brytania. Zmiany w handlu międzynarodowym wyrobami włókienniczymi były silniejsze niż w rozmieszczeniu produkcji tekstylnej. W połowie lat pięćdziesiątych w porównaniu z końcem lat trzydziestych niewiele spadł udział 6 krajów: Wielkiej Brytanii, USA, Japonii, Francji i Włoch, dających blisko połowę produkcji światowej, zaś ich udział w eksporcie światowym zmalał z blisko 3/4 do niewiele ponad 1/2³⁵. Wynikało to z faktu, że rozwijające się po II wojnie światowej włókiennictwo było w wielu krajach nastawione w pierwszym rzędzie na zaspokojenie potrzeb rynku wewnętrznego.

Rozwój włókiennictwa jako przemysłu aż do połowy XX w. oparty był przede wszystkim na jedynym podstawowym surowcu — bawełnie. Nie należy jednak nie doceniać znaczenia innych surowców włókienniczych, choć ich udział w światowej produkcji tekstylnej, na przestrzeni XIX — połowa XX w., był znacznie mniejszy niż bawełny (rys. 2). Włókiennictwo w XIX w. i na początku XX w. charakteryzo-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie V. Prévot, *Geographie des textiles d'un espace économique*, Paris 1979, s. 51.

Rys. 2. Struktura światowej konsumpcji włókien w latach 1800—1950.

³⁵ Tamże, s. 204.

wało się znacznym oddaleniem głównych ośrodków produkcyjnych od rynków surowcowych. Jednocześnie część rynków zbytu była oddalona od rynków wyrobów gotowych. Od początku XX w. i w okresie międzywojennym zaczęło przybierać na sile zjawisko przesuwania się światowego przemysłu bawełnianego w pobliże rejonów upraw surowca. Z drugiej strony następowało przesuwanie się terenów upraw do takich państw, jak: Meksyk, Argentyna, Peru, Turcja, Tanzania oraz państw europejskich: Rumunia, Bułgaria, Włochy, Albania itp. Zarysowała się również tendencja zbliżania rejonów produkcji wyrobów gotowych do rynku zbytu tych wyrobów, choć z wieloma wyjątkami.

Tendencje te utrzymywały się po II wojnie światowej, lecz już w drugiej połowie XX w. pojawił się szereg nowych elementów, które miały wpływ na kształtowanie się rozmieszczenia przemysłu tekstylnego na świecie i struktury szeroko pojętego włókiennictwa.

Instytut Geografii Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni
Zakład Lokalizacji Produkcji i Gospodarki Przestrzeni

Tadeusz Marszał

LES ASPECTS SPACIAUX DU DÉVELOPPEMENT DE L'INDUSTRIE TEXTILE DANS LE MONDE JUSQU'À LA MOITIÉ DU XXème SIÈCLE

L'auteur a présenté les directions des changements dans la disposition de l'industrie textile à l'échelle mondiale dès la fin du XVIIIème jusqu'à la moitié du XXème siècles.

L'analyse des changements a démontré que c'était la Grande Bretagne qui décidément occupait la première position jusqu'à la fin du XIXème siècle dans la production textile (surtout celle de coton). Ce qui constituait un élément distinctif de cette période, c'était le fait que les grandes régions de l'industrie textile (p. ex., l'Angleterre) ne produisaient pas de matières premières, et inversement: aucun producteur des matières premières ne développait pas la production textile à grande échelle (p. ex., l'Inde, l'Égypte).

Au début du XXème siècle, eurent lieu les déplacements spaciaux de la production textile. L'industrie textile (surtout celle de coton) commença à se développer rapidement dans les pays produisant les matières premières (l'Inde, la Chine). Cependant l'Europe avec la Grande Bretagne était toujours la première quant à l'industrie textile à l'échelle mondiale jusqu'à l'an 1930.

Dans les années précédant la deuxième guerre mondiale les États Unis étaient à la première place quant à la consommation de coton en devançant l'Union Soviétique; l'Inde occupait la troisième place, la Grande Bretagne, le Japon et la Chine — la quatrième.

Après la deuxième guerre mondiale les déplacements suivants en faveur des pays, producteurs de coton, eurent lieu. Au milieu des années cinquante du XXème siècle, les États Unis consommaient le plus de coton et devançaient l'Inde avec le Pakistan, ensuite la Chine, le Japon, la Grande Bretagne, la France, la R.F.A. et le Brésil.